

ILLUSTRATION ►
ur Charles John
Anderssons rese-
skildring *Sjön
Ngami* (1856).

Beresta trakter

Karl Grandin

I personarkivet efter Charles John Andersson finns en reseberättelse och två kartor över södra Afrika från början av 1850-talet. Den ena kartan (60 × 120 cm), som han har gjort själv, baserar sig på hans resor i områden som utgör nuvarande Namibia och dit reseberättelsen hör. Den andra kartan (77 × 71 cm), som täcker ett större område, är kopierad i Kapstaden från en karta som David Livingstone sammanställt (bilden till höger). De två handritade kartorna består av pappersark uppklistrade på tyg som gör det möjligt att veckla upp och vika ihop dem utan att papperet går sönder i vecken. Det är med andra ord kartor gjorda för att användas i fält och med preliminära uppgifter, inte resultat av en noggrann vetenskaplig karteringsteknik. Sådana kartor utgör ett viktigt led i den kunskapssamlade processen, ett arbetsmaterial som på samma gång fångar den vetenskapliga expeditionens mål och villkor. Dessutom utgör de exempel på en central verksamhet i den koloniala praktiken – att erövra landområden med vetenskapens hjälp.

Upptäcktsresandet gick inte särskilt fort – man färdades cirka fyra kilometer i timmen med oxkärror – men likafullt var det en väldigt mycket snabbare metod än geodeternas trianguleringar, som krävdes för att göra professionella kartor. I instruktioner för upptäcktsresande från denna tid poängterades därför att man inte skulle vara överdrivet noggrann, utan att man med robusta tekniker, och med hjälp av klocka och kompass, skulle göra översiktliga skisser av ruten, vilken ritades in på kartan allt eftersom.

Reseberättelser och tillhörande kartor var ett etablerat sätt för vetenskapsmän och andra personer med liknande ambitioner att konkretisera den västerländska vetenskapliga blicken ut över världen. Under 1800-talet etablerades även en litterär genre om spännande upptäcktsresor i främmande länder, riktad till en intresserad allmänhet i västvärlden. Dessutom

DEL AV EN KARTA som Charles John Andersson kopierat från en av David Livingstones kartor och som han skickade till Vetenskapsakademien 1852. Den visar en del av Zambesiflodens lopp. Nedtill syns vattenfallet "Mosioatunga or resounding smoke" som Livingstone några år senare upptäckte och namngav Victoriafallen.

kunde upptäcktsresorna legitimera koloniala anspråk på genomresta områden, och kapplöpningar var därför en självklarhet. Anderssons kartor bidrog inte till några svenska koloniala anspråk på Sydvästra Afrika, men han hade gjort sina första resor i området med Francis Galton och på så vis tjänstgjort åt det brittiska kolonialväldet.

Att Linnés lärjungar sändes ut över hela världen med uppdrag från Vetenskapsakademien under 1700-talet torde vara välbekant, likaså att flera

expeditioner under andra halvan av 1800-talet gick till polarregionerna, särskilt Spetsbergen. Enstaka rapporter, som Anderssons, riktade dock Vetenskapsakademiens blick även mot andra väderstreck. På högtidssammankomsten den 31 mars 1854 kunde ständige sekreteraren, Peter Fredrik Wahlberg, redogöra för olika vetenskapliga rapporter som skickats till Akademien. Bland medicinska försök med galvanism och en beskrivning av Gällivare malmberg återfanns även Anderssons reseberättelse ”om den vetenskapliga resa till det inre af Sydvestra Africa” som denne hade företagit tillsammans med Galton, ”jemte tvänne kartor öfver de beresta trakterna”. De kopierade kartorna blev inte publicerade i enlighet med Anderssons förhoppning, men inrapporterades alltså vid detta solenna tillfälle.

Reseberättelsen – på engelska – var avsänd från Kapstaden i november 1852 och nådde Vetenskapsakademien sommaren 1853. Andersson förklarade i inledningen: ”I have not the honour of being a member of your Society, yet I think that a short and general account of our travels, and a statement of my future plans and proceedings may be of some interest to it.” Han skrev att kartorna skulle hjälpa mottagarna att ”better to follow me in my narrative”, men han bad samtidigt Vetenskapsakademien att inte publicera dem, utan bara använda dem som referenser. De var nämligen delvis kompilerade utifrån andra upptäcktsresandes kartor och således inte möjliga att helt exproprieras. Det var annars självklart för upptäcktsresandena att dela observationer och kartläggningar när de träffades i Kapstaden mellan expeditionerna eller lämnade kartor på stadens observatorium. Andersson själv kallade alltså sitt bidrag för en allmän redogörelse, medan man i Stockholm läste texten som en vetenskaplig reseberättelse. Inte bara texten utan särskilt kartorna kan ha bidragit till det vetenskapliga formatet.

Att samla kunskaper medelst ombud – jämför Linné och hans apostlar – var en etablerad praktik och Andersson skötte vissa sådana uppdrag. I ett brev till entomologen och landshövdingen i Göteborgs och Bohus län, Olof Fåhræus, tidigare samma höst kommenterade han en skalbaggsbeställning som landshövdingen hade skickat honom året innan, men som först nu hade nått fram. Andersson berättar även att han skriver på reseberättelsen och planerar nästa resa till Sydvästafrika, då han hoppas kunna fånga och skicka de eftersökta skalbagarna till landshövdingen. Han var således angelägen att underhålla goda kontakter både med Vetenskapsakademien och med privata, inflytelserika forskare genom att tillhandahålla specimen, reseberättelser och kartor. På så vis överfördes kunskaper mellan platser och personer – att bytas mot vetenskaplig erkänsla eller andra resurser i framtiden.

Brittiska upptäcktsresande skickade sina rapporter och handritade kartor tillbaka till London Missionary Society och till Royal Geographical Society, där informationen sammanställdes. Alla europeiska resor till centrala södra

Afrika byggde på förhoppningen att hitta farbara floder. Några regelrätta karteringar var det inte fråga om utan kartorna var kompilerade av en mängd olika uppgifter blandade med en del uppmätningar, och innehöll ofta flera felaktigheter. Likaså var kartorna inte några oproblematiska vittnesbörd. De var både reella och symboliska instrument för befästandet av västerländska anspråk på områden som på kartorna kunde kallas obebodda och därmed var lättare att beslagta utan ordentliga belägg. De kan således ses som emblematiske för det koloniala företaget.

Det finns ett par olika kartor över dessa områden från tiden och det är inte alltid lätt att rekonstruera överföringen av informationen mellan upptäcktsresandena och mellan de olika kartorna. Vad som står klart är däremot att informationen huvudsakligen överfördes av lokala uppgiftslämnare. Detta tillstår också i de kartor som publicerades i anslutning till Livingstones populära reseberättelser. Med tanke på de enorma områden som kartorna täckte kunde helt enkelt ingen europé hinna kartlägga alltihop på egen hand, hur energisk och äventyrslysten den personen än var. Underlaget till kartorna fick man därför genom att prata med lokalbefolkningen och be dem berätta hur det såg ut om man fortsatte uppför floden eller bortom berget.

Att Livingstones missionerande och vetenskapliga kartläggande var en eller rättare sagt flera delar av en kolonial praktik står klart, men hur ska vi då karaktärisera Anderssons arbete? Var det en del av en allmän europeisk, kolonial praktik eller något annat? Det var tydligt en del av ett vetenskapligt kunskapssamlande system med flera syften och funktioner. Likt Linnés lärjungar hoppades Andersson väl hemkommen kunna lösa in sina rapporter och hemskickade specimen mot erkänsla i form av anställningar och anseende. Samtidigt var han en äventyrare med förhoppningar om att göra stora ekonomiska förtjänster på elfenben och annat, som spännande rese-skildringar. I det fattiga Sverige var de koloniala ambitionerna inte så långtgående, men Anderssons arbete var ändå analogt med hans brittiska kollegers.

Vetenskapsakademien var visserligen inte något Royal Society eller Royal Geographical Society i centrum av ett världsomspännande imperium. Lika fullt liknar Anderssons rapport till Stockholm de rapporter Livingstone skickade till London. Hans sändning till Vetenskapsakademien exemplifierar hur kunskap cirkulerade på flera nivåer: en aggregerad nivå, där man samlade uppgifter från olika delar av världen i enorma kartprojekt organiserade från imperiernas centra; en nivå där kunskapen cirkulerade mellan upptäcktsresande och olika institutioner; en nivå där uppgifter och kartor cirkulerade bland upptäcktsresandena själva; och slutligen en cirkulation av kunskaper mellan lokala informanter och europeiska upptäcktsresande.

Anderssons siste medhjälpare, Axel Eriksson, kom att locka flera svenskar till dessa trakter och ett tag var svenskarna den största europeiska gruppen i det som nu är Namibia. Dessa historiska svensk-namibiska band från tiden före både apartheidstyret och den tyska kolonins dagar var därför händelsevis en tillgång för engagemanget i Sverige för South West Africa People's Organization (SWAPO) under befrielsekriget i Namibia. Och möjligen var historien en bidragande orsak till det omfattande svenska biståndet till Namibia under 1990-talet, efter självständigheten. Det vetenskapliga intresset för skalbaggar och en ung mans försök att ta sig fram i världen lade i sådana fall grunden till detta. Arkivet i Stockholm är således inte bara en angelägenhet för nordeuropéer, i det här fallet är det även en stor tillgång för länder som Namibia och Botswana.

★

Om Charles John Andersson kan man läsa i Bo Bjelfvenstams *Charles John Andersson: Upptäckare, jägare, krigare* (Stockholm, 1994) liksom i Lasse Bergs "Upptäcktsresanden som kom för sent", *Populär Historia*, nr 3, 1992. Anderssons far, Llewelyn Lloyd, lät publicera flera av sonens böcker, bland annat Charles John Andersson, *Lake Ngami* (Stockholm, 1856). Om Anderssons medhjälpare Axel Eriksson kan man läsa i Peter Johansson, *Handelsfursten av Damaraland: Axel Eriksson – en svensk pionjär i södra Afrika* (Stockholm, 2001). Förutom kartorna och reseberättelsen finns enstaka brev från Andersson, till exempel Charles John Andersson till Olof Fåhraeus, den 9 oktober 1852, Fåhraeus arkiv, Vetenskapsakademien. Om perioden innan har Pär Eliasson skrivit om i *Platsens blick: Vetenskapsakademien och den naturalhistoriska resan 1790–1840* (Umeå, 1999). Karthistorikern Elri Liebenberg har studerat de olika varianterna av Livingstones karta i "The cartography of exploration: Livingstone's 1851 manuscript sketch map of the Zambesi river", *Terrae Incognitae*, vol. 44:2, 2012. Adam Jones och Isabel Voigt diskuterar liknande kartors tillkomst i "Just a first sketchy makeshift: German travellers and their cartographic encounters in Africa, 1850–1914", *History in Africa*, vol. 39, 2012. En antropologisk diskussion kan man hitta i J. K. Noyes *Colonial Space: Spatiality in the Discourse of German South West Africa 1884–1915* (Chur, 1992).